

Laskaví poslouchači aneb Lidi budeš loviti aneb Naučení bohaté a hojné

Kateřina Smyčková

Ústav české literatury a komparatistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy
katerina.smyckova@seznam.cz

Je snadné napsat recenzi na špatnou knihu. Obtížnější je psát o knize, jíž lze vytknout jen máloco; právě takovou je nová publikace Miloše Sládka *Slovo ze srdce jejich aneb Nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém*. Ačkoli ji její autor nazývá „katalogem s několika málo úvodními kapitolami“ (s. 10), je to ve skutečnosti obsažná monografie o české pobělohorské homiletice. „Několik málo úvodních kapitol“ zaujímá téměř polovinu knihy, Sládek v nich načrtává důkladný obraz bohemikálního kazatelství zhruba mezi lety 1620–1770, a to se širokým interdisciplinárním přesahem. Zdá se, že česká barokistika se poslední dobou vymaňuje z filologické opatrnosti a kromě úzce zaměřených studií vznikají i práce syntetické — připomenu alespoň pozoruhodnou knihu Jana Malury o modlitebních a meditativních textech.¹ Podobně jako Malura se Sládek zaměřil na žánr typický pro literaturu 17. a 18. století a jeho výzkumem přinesl mnohé podněty pro bádání o české (bohemikální) barokní literatuře vůbec.

Oproti jiným žánrům staré literatury skýtá kázání přinejmenším dvě výhody: častěji než jindy známe jeho autora a žánr lze definovat snáze a přesněji než široké spektrum modlitebních knížek, poutnických tisků, útěšných spisů atp. V definici kázání se ovšem skrývá zásadní rozpor: kázání je žánrem auditivním, je určeno k hlasitému přednesu a k poslechu; barokní kazatelství je ale možné zkoumat pouze pomocí textů zachycených písmem, ať už jsou to postily, jednotlivě tištěná kázání či rukopisné záznamy. V tom se kázání podobají písňové tvorbě, dalšímu zásadnímu žánru barokní literatury. Kázání a (duchovní) písně se v 17. a 18. století staly žánry s patrně největší recepčí, neboť nezůstaly omezeny na gramotnou menšinu. Na rozdíl od písní však poslouchači slyšeli text konkrétního kázání pouze jedenkrát, případně opakovaně, ale s velkým časovým odstupem (např. opakoval-li kazatel po čase starší promluvu); kázání neměla zevšednět, měla posluchače stále oslovovat svou novostí.

Poněkud jinak tomu bylo u kázání vydaných tiskem, ta patřila k oblíbené četbě lidových vrstev a byla čtena či předčítána opakovaně (s. 28, 36) — podobně jako jiný frekventovaný žánr staré literatury, modlitební knížky. Sládek dochází k závěru, že

1 Malura, Jan: *Meditace a modlitba v literatuře raného novověku*. Ostravská univerzita, Ostrava 2015.

většina postil, s nimiž pracoval, byla primárně určena nikoli pro prostého čtenáře, nýbrž měla sloužit jako pomůcka kazatelům, ať už k inspiraci pro tvorbu vlastního kázání či přímo převzetím hotového textu; dokládají to především latinské průvodní texty včetně rejstříků (s. 622). Jak ale Sládek uvádí, tato skutečnost nezmenšila vliv tištěných postil na širokou čtenářskou a posluchačskou obec, naopak: čím více kazatelů se daným textem inspirovalo, k tím většímu publiku z kazatelen zazníval. Krom toho existovaly sbírky kázání vydávané přímo pro lidové čtenáře, případně se staly lidovou četbou sekundárně, bez ohledu na původní určení.

Ve své práci vychází Sládek ze základního rozlišení na kázání nedělní, sváteční a příležitostná (s. 39). Obsáhlý výběr z kázání svátečních a příležitostných vydal Sládek pod názvem *Svět je podvodný verbíř aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století* a doprovodil jej studií, na niž jiní autoři odkazují jako na nejdůkladnější poučení o konceptuálním kazatelství v českých zemích.² Kromě této antologie se Sládek věnoval barokním kázáním i v několika dalších, menších edicích či samostatných studiích (v jejichž názvech rovněž uplatnil svou zálibu v barokní rétorice a citátech). Kniha *Slovo ze srdce jejich aneb Nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém* doplňuje antologii konceptuálních kázání svým zaměřením na třetí, patrně nejpočetnější skupinu textů, tedy nedělní kázání (a nevybočuje ani z obvyklého rámce barokních „aneb“ — mottem s dobovým citátem je dokonce předesláno i resumé).

Hlavním pramenem této práce je osmnáct postil, tedy sbírek kázání pro všechny neděle v roce; na základě jejich excerpce sestavil Sládek tematický katalog. „Několik málo úvodních kapitol“ předcházejících katalogu však vychází z materiálu mnohem rozsáhlejšího, ať už jsou to další dobové prameny či literatura vydaná i nevydaná, již Sládek shromáždil v úctyhodné šíři. Čtenář se proto může zevrubně poučit nejen o pobělohorských postilách a jejich autorech, ale také o dobové homiletice vůbec, o jejich teoretických principech, o kazatelství tradičním a konceptuálním, o tom, jak lidé v 17. a 18. století prožívali neděle, jak vypadaly kazatelně... Výsledkem je komplexní obraz dobového kazatelství, neomezený pouze na literární aspekty kázání, ale přesahující do (kulturní) historie, teologie a dalších disciplín. Škoda jen, že k tomuto rozsáhlému textu není připojen tematický rejstřík — čtenář, jenž hledá konkrétní pojem (např. exemplum, koncept atp.), se v dlouhých kapitolách orientuje jen s obtížemi. Přehlednosti nepřispívá ani grafická úprava, rušivě působí nezarovnaný pravý okraj stránky; v kombinaci s dlouhými odstavci činí text značně nepřehledným. To je však výtka směřovaná spíše na ediční řadu (knihu vydal Památník národního písemnictví v edici *Depozitář*, řada *Studie*) než na autora textu.

Jediný otazník, který se váže ke Sládkově koncepci, je časové vymezení „pobělohorské“ homiletiky. Sládek začíná již Scipionovou postilou z roku 1618, a to odůvodněně — jednak kvůli jejímu velkému vlivu, jednak kvůli četným dalším vydáním v době pobělohorské. Nikde v textu se mi však nepodařilo nalézt, jak vymezuje horní časovou hranici; pouze u nejmladší z excerpovaných postil (1763) píše, že „60. léta 18. století představují v české literatuře přelomové období“ (s. 284). Nebylo by zřejmě marné objasnit, v čem tato přelomovost spočívá — počátky obrozenské literatury se

2 *Svět je podvodný verbíř aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*, ed. Miloš Sládek. Argo, Praha 2005.

obvykle kladou až do pozdější doby, rovněž tak pronikání osvěcenských myšlenek do literární tvorby v českých zemích. Přidržíme-li se literatury typu postil, kancionálů a modlitebních knížek, nezdaří se být šedesátá léta 18. století výrazným zlomem: vychází např. další vydání barokních kancionálů Šteyerova i Koniášova (Koniášova *Cytara* je plynule vydávána od roku 1727 až do poloviny 19. století); v sedmdesátých letech je krom jiných znovu vytištěna Scipionova postila; *Štěpné zahrádky*, *Nebeklíče* a další barokní modlitební knížky v nesčetných vydáních plynule překračují z 18. století do 19. věku. Sládek si je této kontinuity vědom, tím spíše by však bylo vhodné volbu horní časové hranice náležitě objasnit.

Na první část Sládkovy knihy, tedy brilantní syntézu pobělohorské homiletiky, navazuje katalog — jak bylo řečeno, Sládek jej zpracoval na základě osmnácti postil. Vynásobíme-li toto číslo počtem kázání v nich obsažených (na každou neděli v roce přinejmenším jedno, někdy ale i dvě nebo tři), zjistíme, že je katalog založen přibližně na tisíci textech. Není proto divu, že mnohé další prameny musel Sládek nechat stranou: zaměřil se pouze na postily tištěné (tj. vynechal rukopisnou produkci) a katolické (tj. vyloučil ze svého výběru exulantskou tvorbu), z jinojazyčných bohemikálních postil excerptuje pouze latinskou Knittelovu, německou Krausovu, dále český překlad postily rakouského jezuita Georga Scherera a připojuje odkazy na kazatelskou příručku Tobiase Lohnera, rovněž rakouského jezuita — toto dílo sice v češtině nevyšlo, nicméně mělo podle Sládka na české kazatele velký vliv.

Katalog je členěn podle nedělí v liturgickém roce: začíná tedy 1. adventní nedělí a končí 24. nedělí po Svatém Duchu. Každé neděli předchází ilustrativní rytina, následuje Sládkův stručný úvod k nedělnímu evangeliu, poté samotný text evangelia v dobovém znění (většinou podle postily Koniášovy) — čtenář si tak snadno může ověřit, z čeho kazatelé vycházeli a jak se svou předlohou pracovali. Nejdelsí částí jednotlivých hesel je samozřejmě popis témat, jimž se v danou neděli věnují jednotlivá kázání. Tento popis má formu souvislého textu, v němž Sládek postupně zmiňuje všech osmnáct postil; kombinuje přitom hledisko chronologické s tím, jaká měla jednotlivá díla „význam či vliv na další homiletickou tvorbu“ (s. 295) — hesla tak pravidelně začínají postilou Šteyerovou, následuje Lohnerova příručka a další sbírky kázání. Zcela na konci jsou uvedeny motivy nejméně frekventované. Pro přehlednost jsou všechna témata zdůrazněna tučným písmem a na konci katalogu sestavena do rejstříku. Rejstřík nicméně neodkazuje ke všem výskytům daných témat, nýbrž pouze na neděle, kdy „se daná problematika alespoň v jedné promluvě stala hlavním tématem“ (s. 638). Další nevýhodou rejstříku je tematické řazení podle barokních katechismů: začíná pojmy týkajícími se víry, dále Božích osob, čtyř posledních věcí člověka, církve atd., na konec jsou v abecedním pořadí připojena témata, jež se v katechismech nevyskytují. Mám za to, že „literární a kulturní historikové, etnografové, teologové a historikové umění,“ jimž je katalog určen (s. 9), by se snáze zorientovali v obyčejném abecedním (byť anachronickém) rejstříku.

V krátkém komentáři ke katalogu Sládek naznačuje šíři badatelských možností, jež skýtá materiál jím shromážděný: katalog např. umožňuje sledovat proměnu jednotlivých témat v časovém horizontu či třeba řádová specifika (např. františkánský důraz na téma chudoby a na sociální problémy). Kázání jsou však především „přehledem do myšlenkového světa dobového vzdělance“ a „představují [...] dobovou praktickou společenskovední encyklopedii, sice v mnohém neúplnou, ale v každém

případě přinášející určitou sumu znalostí z teologie, historie i psychologie, kterou by měl každý laik první poloviny 18. století znát“ (s. 634).

To může být rovněž odpovědí na otázku, proč barokním kázáním byla a je věnována taková pozornost (k bohatým dějinám jejich zkoumání srov. s. 108–126). Chápeme-li barokní homiletiku pouze jako literární fenomén, nevyhneme se skepsi: v době, kdy do evropské literatury vstupují Diderot či Gottsched, může české písemnictví nabídnout pouze polozapomenutá jména kazatelů. Literární historikové nesou bílá místa, něčím je třeba vyplnit proluku mezi *Labyrintem světa* a *Básněmi v řeči vázané*; a baroknímu kazatelství rozhodně nelze upírat estetické kvality, v díle mnohých homiletiků dosáhlo barokní písemnictví svého vrcholu. Sládkův přístup však ukazuje, že interdisciplinární přístup umožňuje objasnit a docenit barokní homiletiku lépe, než její redukce na pouhou nouzovou výplň literárních dějin 18. století.

AD:

Miloš Sládek: *Slovo ze srdce jejich aneb Nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém*. Památník národního písemnictví, Praha 2017. 720 stran.